

Ivor RIPKA

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Panská 26, Bratislava, Slovačka

ODRAZ SLOVENSKO-CHORVÁTSKÝCH JAZYKOVÝCH KONTAKTOV V NÁREČIACH OKOLIA BRATISLAVY

Národný jazyk tvorí súbor územne i funkčne diferencovaných a sociálne stratifikovaných výrazových prostriedkov. Tieto jazykové prostriedky sa ďalej vnútorne členia; patria k viacerým jazykovým útvarom (existenčným formám jazyka, varietám), ktoré na seba pôsobia a podliehajú spoločným vývinovým tendenciám a procesom. Platí to aj o dvoch základných štruktúrnych útvaroch národného jazyka, teda o spisovnom jazyku a miestnych nárečiach.

1. Národný jazyk resp. jeho variety sa však v istých situáciách dostávajú do kontaktu s inými národnými jazykmi resp. s ich niektorými varietami. Deje sa to na pôvodnom (bázovom) území príslušného národného jazyka najmä v pohraničných oblastiach, príp. v enklávach či diaspórach v inojazyčnom prostredí.

1.1. Komunikačná kompetencia tradičného teritoriálneho dialektu vo všeobecnosti závisí najmä od úrovne rozvoja jeho vnútornej štruktúry, od sociálnych faktorov, historickej epochy, komunikačnej sféry, od počtu nositeľov nárečí a ich kontaktov s nositeľmi iných jazykov (nárečí). Charakter vzťahu slovenských nárečí a nárečí iných (slovanských i neslovanských) jazykov je – a v minulosti tiež vždy bol – určený konkrétnymi podmienkami života spoločnosti a vlastnosťami kontaktujúcich sa jazykov. V chorvátskej diaspóre na západnom Slovensku sa kontaktovali dva slovanské jazyky; dlhodobá koexistencia dvoch etnícít dáva príležitosť sledovať rozličné interferenčné javy, späté aj s faktormi mimojazykového charakteru. V tejto súvislosti treba preto pripomenúť aj niektoré relevantné nejurykovedné údaje.

2. Usídľovanie sa Chorvátov na Slovensku bolo súčasťou širšej migrácie, ktorá zasiahla aj územie dnešného Maďarska a Rakúska. Chorvátski prisťahovalci ne-

osídľovali predtým neobývané oblasti a v zásade nezakladali nové dediny; nešlo teda o kolonizáciu v pravom slova zmysle. Usídľovanie Chorvátov na Slovensku (v už existujúcich obciach a osadách) rozčleňuje súčasná historiografia (Kučerová, 1996) do troch časových vén v 16. storočí: 40-te roky 16. stor. s kulmináčnym rokom 1548, 50-te roky s kulmináciou v r. 1552–54 a 60-te a 70-te roky príslušného storočia, keď sa doosídľovali už predtým zaujaté obce a osady. Bezprostrednou príčinou odchodu Chorvátov z pôvodnej vlasti bola (popri ekonomicko-sociálnych podnetoch) turecká expanzia. Nešlo pritom o bezhlavý útek, ale o vrchnostou organizovaný odchod najmä roľníckeho obyvateľstva. Chorvátska kolonizácia v 16. stor. zasiahla okolo 50 obcí na západnom Slovensku; výraznejšie najmä Záhorskú Bystricu, Stupavu, Borinku, Devínsku Novú Ves, Dúbravku, Lamač, Vrádište, Mokrý Háj, Šenkvice, Chorvátsky Grob, Slovenský Grob, Suchú nad Parnou, Chtelnicu, Jarovce, Čunovo a i. Týmto doosídľovaním sa doplnili pracovné sily v oblasti, posilnila sa slovanskosť územia infiltrovaného od 13. storočia nemeckým obyvateľstvom. Chorvátski prisťahovalci však nevytvorili na západnom Slovensku kompaktnú enklávu a ich etnická i rečová príbuznosť so Slovákmi urýchlila ich asimiláciu.

3. Chorvátske nárečia na Slovensku ako prvý sústavnejšie skúmal v 20-tych rokoch nášho storočia český dialektológ Václav Vážný, neskorší profesor Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Podrobnejšie si všímal najmä chorvátske nárečia v okolí Bratislavy (prirodzene s výnimkou chorvátskych nárečí v obciach Čunovo, Jarovce a Rusovce, ktoré boli k Československu pričlenené r. 1947 na základe Parížskej mierovej zmluvy). Napísal viaceré materiálové štúdie (napr. aj kapitolu o nárečí Chorvátskeho Grobu do monografie I. Václavíka *Podunajská dedina v Československu*, state o nárečí Devínskej Novej Vsi, Dúbravky a i.), ktoré neskôr syntetizoval v štúdiu publikovanej v *Československej vlastivede* (porov. Vážný, 1934; tam aj bibliografia tu spomínaných prác).

3.1. Zistenia V. Vážneho majú dnes v prvom rade historickú hodnotu; z jeho charakteristík základných hláskoslovných i tvaroslovných javov chorvátskych nárečí v okolí Bratislavy vychádzajú i súčasní bádatelia, zisťujúci prirodzene isté zmeny, zodpovedajúce mnohoaspektovej vývinovej dynamike tradičných teritoriálnych dialektov. Chorvátske nárečie Devínskej Novej Vsi (najnovší opis jeho lexiky predstavuje Balaž a kol., 1991) a Dúbravky je čakavské, prevažne ikavského typu (napr. *bižet, dite, snig*). Za praslov. *dj* býva pravidelne *j* (*tuji, žaja*), ale aj *d'* (*rd'a*), za pôvodné jery (*ь, ѣ*) je pravidelne *a* (*dan, las, pas, san*), dlhé *é* a *ó* prešlo v *ie, uo* (*mied, pierje; Buog, suol*) a pod. V inštrumentáli sing. feminín je *-u* (*ženu, materu*), v 1. osobe plur. prézenta je koncovka *-mo* (*pišemo, pišmo*), doložená je predpona *zi-* (*ziprat, zikopat*) atď.

Nárečie Chorvátskeho Grobu bolo pôvodne kajkavské, ale v priebehu osídľovania nadobudlo charakter štokavský (Vážný, 1934), pričom si zachovalo niektoré kajkavské črty, ako napr. *mačeha, meďa, med, vola, kon/kona, ogan/ogna* a pod. Podľa V. Vážneho je to nárečie ikavsko-ekavského typu (v rokoch jeho výskumu sa vyskytovali podoby *bižat, dite, snig*, ale aj *celi, cvetje*, ďalej je tu *dan, san, otac*). V inštrumentáli sing. feminín je tvar *ženom* (prípona *-om*), budúci čas sa tvorí pomocou slovesa *chcem*: *ču pisat, mi čemo žet* a pod. Výsledky najnovších výskumov v Chorvátskom Grobe prezentuje monografia *Govor Hrvatskoga Groba u Slovačkoj* (Vulić – Petrović, 1999).

4. Výsledky všetkých socioterénnych výskumov, vykonaných v posledných desaťročiach, jednoznačne potvrdzujú, že monolingválni používatelia (nositelia) chorvátskych nárečí v západoslovenských diaspórach na okolí Bratislavy už v súčasnosti nejstávajú. Aj tí najstarší a najkompetentnejší informátori s najširšou komunikačnou kompetenciou rodného nárečia sú dnes prirodzene bilingvisti (od narodenia žijú na Slovensku), ktorí môžu diferencovane uplatňovať jednotlivé výrazové prostriedky, ba nezriedka bývajú v rámci jedného národného jazyka aj diglosní. Dávna strata historickej komunikačnej základne a postupné znižovanie komunikačnej kompetencie rodných nárečí, narastajúci kolektívny bilingvizmus v jednotlivých komunitách a ďalšie (mimojazykové) faktory spôsobili, že súčasťou dnes už uvoľnenej normy (hovoriaci ťažšie začleňujú svoje chorvátske vyjadrovacie prostriedky do systému) na Slovensku žijúcich Chorvátov sa stala možnosť prechádzať v priebehu prehovoru z chorvátčiny do slovenčiny a zasa naopak, t. j. možnosť tzv. prepínania kódu (code switching). Nazdávame sa, že podstata prepínania kódu je rečová, nesystémová; prechádzanie z jazyka do jazyka sa tak líši od slovákizácie reliktných chorvátskych nárečí ako systémového vplyvu.

4.1. Jazykový kontakt smeruje k istému jazykovému "konfliktu", ktorý je jeho bezprostredným následkom i dôsledkom. Konflikt je tým väčší, čím sú typologicky vzdialenejšie kontaktujúce sa jazykové štruktúry. Tento konflikt sa rieši a/vzájomným pôsobením jazykových štruktúr s potenciálnymi asimilačnými dôsledkami, alebo b/ úsilím o zachovanie každej zo zúčastnených jazykových štruktúr, ich obranou (maintenanciou). Chorvátske a slovenské (konkrétne západoslovenské záhorské) nárečia majú v základnej slovnej zásobe viaceré spoločné (prirodzene pri vývoji hláskovo, morfológicky či slovotvorne "upravené" a špecificky adaptované) praslovanské lexémy; konkrétne vyčleňovanie vzájomných lexikálnych prevzatí i mnohoaspektová komplexná analýza súvislých prejavov musí mať na zreteli i tieto genetické súvislosti. Štúdiom textov z archívov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV ukazuje, že súčasné jazykové prejavy rozprávačov zo skúmaných lokalít sú konkrétnymi realizáciami ich idiolektov, ktoré sú tým zložitejšie a bohatšie, čím sú ich sociálne väzby rozvinutejšie.

4.2. V literatúre venovanej skúmaniu jazykových kontaktov a interferencií sa pracuje aj s termínom atrofia, ktorým sa označujú rozličné zmeny súvisiace s uvoľnenosťou normy minoritného (izolovaného) jazyka. Tieto prípady možno interpretovať aj ako výsledky pôsobenia medzijazykovej analógie v jazykovom repertoári bilingvistov. Hranicu medzi tzv. atrofickými zmenami a slovakizáciou jazykových prejavov pôvodného chorvátskeho obyvateľstva nemožno pri analýzach výpovedí určiť vždy absolútne presne; vplyv uvoľnenosti či otvorenosti normy izolovaného jazyka (nárečia) a tlak rozličných existenčných foriem (variet) dominujúceho slovenského národného jazyka často pôsobia spoločne a zhodne (porov. Ripka, 1994).

5. Najpreukaznejší obraz slovensko-chorvátskych jazykových kontaktov a interferencií poskytuje (nárečová) lexika, ktorá ako najotvorenejší čiastkový jazykový systém markantne a bezprostredne odráža celý kultúrno-ekonomický vývin spoločnosti. Novšie výskumy slovenských dialektológov (porov. Palkovič, 1986; Ripka, 1996; Majtán, 1999) sa preto orientujú najmä na výskum slovnej zásoby dnes už vlastne v istom zmysle reliktných nárečí chorvátskej diaspóry v okolí Bratislavy. Tento lexikálny výskum navyše korešponduje so štúdiom slovenskej nárečovej slovnej zásoby, spracúvanej v celonárodnom *Slovníku slovenských nárečí* (1994).

5.1. Slovní zásobu Chorvátskeho Grobu abecedne zachytáva knižná práca Sanje Vuličovej a Bernardíny Petrovičovej (1999); ukážky chorvátskej lexiky z Devínskej Novej Vsi, ktorá sa sporadicky vyskytne aj v slovenských prejavoch (vtedy možno konštatovať prítomnosť tzv. kroatizmov) sme spracovali podľa vecných (tematických) okruhov (Ripka, 1996). Takéto usporiadanie materiálu systematizuje javy, uľahčuje ich porovnávanie, naznačuje vecnú i jazykovú súvislosť. Z doterajšej literatúry i z vlastných výskumov vyexcerpované chorvátske lexémy sme predstavili zaradené do viacerých významových okruhov; pri tejto príležitosti len ukázkovo pripomenieme napr. niekoľko lexém z oblasti rastlínstva a živočíšstva (*baškut, bobovica, briskve, ditelina, ertefine, fržuon, gruožice, gžito, jarac, petech, pjeršin, pokunda, ržula, turkiňa, zeje* a i.) a názvov z oblasti bývania a domácnosti (*babovica, bačvica, belčok, buchtice, črepulja, facoliť, frite, galjeta, hlibac, jelica, kuhača, kupica, ompr, opljeľa, pajgel, poheraje, putar, sitalce, staklo, sukalo, tistuch, zdjele, žaladija, žep, žigala, žlica* a pod).

6. Chorvátsky kultúrny zväz na Slovensku (Chorvátsky kultúrny spolok – sekcia chorvátskeho nárečia v Devínskej Novej Vsi) vydal prácu *Hrvatski dialekt u Devinskom Nuovom Selu* (Balaž a kol., 1991). Je to vlastne výkladový nárečový slovník (pričom výklady sú takpovediac netradičné, uvádzajú sa najmä typické spojenia, v ktorých sa vyskytuje heslové slovo), ktorý pripravili lingvisticky neškolení autori. (Treba poznamenať, že táto kniha sa voľne nepredávala a nie je

ani v knižniciach.) Abecedne zoradené heslá sú slovnodruhovo určené; pri substantívach sa napr. uvádza aj podoba gen. sing., nom. i gen. plurálu. Zaregistrovaný materiál plasticky dokazuje pôsobenie či výsledky dlhoročných vzájomných jazykových kontaktov a interferencií dvoch slovanských jazykov. V slovníku sú napr. takéto lexémy (heslové slová): *aga:c m.* (výklad *struom*; podľa inštrukcie autorov "*dugljina ziznačena je s dvojtečku : za samohlasku*"), *bafla f.* – *zašuljana cigareta*, *baflovat – kurit baflu*, *bago n.* – *močka z fajfe*, *bankovka f.* – *papirni piniez*, *baran m.* – *samac od ovocie*, *beca f.* – *krava po pašacki*, *becka f.* – *kravka (slov.)*, *bik m.* – *samac krave*, *bodlja:k m.* – *rastie uz ciestu*, *bru:s – kotučuovi*, *bru:sit – nože*, *bu:da f.* – *pro psa*, *bu:kva f.* – *gorskuo drivo*, *bunda f.* – *kožuh*, *kamas m.* – *čvrst mladienac*, *kma:sat – za rukav*, *kocu:r m.* – *mačak*, *koma:r m.* – *cica krv*, *kopriva f.* – *prli*, *korba:č m.* – *upletien z prutja a pod.*

7. Chorvátske nárečia zaznamenali v slovenských diaspórach funkčný posun, ktorý odráža aj celkový kultúrny vývin spoločnosti a výsledky pôsobenia dlhodobých (jazykových) kontaktov a interferencií: zo základného dorozumievacieho prostriedku sa zmenili na sekundárny kód. Ich dnešní nositelia ich používajú iba príležitostne a zriedkavo; primárne neslúžia na komunikáciu, ale na manifestovanie etnickej príslušnosti. "Strata" pôvodného jazyka a postupujúca asimilácia chorvátskych nárečí neznamená však totálnu deetnizáciu či akulturáciu ich nositeľov. Etnická skupina si zachováva svoje kultúrne povedomie a dedičstvo aj napriek nedokonalnej znalosti jazyka (najmä u mladej generácie), no mení sa celkové chápanie etnicity, ktorá sa hľadá a nachádza v iných charakteristikách (zvyky, tance, hudba, jedlá a pod.). Komunikačná funkcia a kompetencia chorvátskych nárečí v okolí Bratislavy je nízka, prognóza vývinu veľmi optimistická. Záchranný výskum reliktných prejavov ich nositeľov patrí preto k aktuálnym a neodkladným úlohám slovenskej i chorvátskej dialektológie.

LITERATÚRA

- Balaž, J. a kol.: *Hrvatski dialekt u Devinskom Nuovom Selu*. Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj 1991. 280 s.
- Hammerová, L. B. – Ripka, I.: *Speech of American Slovaks*. (Jazykové prejavy amerických Slovákov.) Bratislava, Veda 1994. 164 s.
- Kučerová, K.: Chorváti na Slovensku. (Historický náčrt). – In: *Chorváti na Slovensku (Dejiny, jazyk, kultúra, súvislosti)*. Zost. J. Botík. Bratislava, Slovenské národné múzeum 1996, s. 21–25.
- Majtán, M.: Svedectvo terénnych názvov o Chorvátoch na Slovensku. – In: *Chorvátska národnosť na Slovensku. (História, onomastika, národopis)*. Ed. J. Botík. Bratislava, Slovenské národné múzeum 1999, s. 66–74.

- Ripka, I.: Reliktné chorvátske nárečia v okolí Bratislavy. – In: *Chorváti na Slovensku (Dejiny, jazyk, kultúra, súvislosti)*. Zost. J. Botík. Bratislava, Slovenské národné múzeum 1996, s. 52–56.
- Slovník slovenských nářečí*. I. (A–K). Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 938 s.
- Vážny, V.: Mluva charvatských osad v Republice Československé. – In: *Československá vlastivěda*. 3. (Jazyk.) Red. O. Hujer. Praha, Sfinx Bohumil Janda 1934. s. 518–523.
- Vulić, S. – Petrović, B.: *Govor Hrvatskoga Groba u Slovačkoj*. (Korabljica 5.) Zagreb, Zavod za lingvistička istraživanja HAZU 1999. 120 s.

Contacts between the Slovak and Croatian language reflected in dialects in the surroundings of Bratislava

Summary

A national language consists of a group of mutually and functionally differentiated and socially stratified means of expression. Further, these linguistic means are internal items: they belong to various linguistic forms (extant language forms, varieties), which are subject to common developmental tendencies and processes. This is also true for two basic structural national language forms, the standard language and local dialects.

A national language and its varieties relate to other national languages and some of their varieties in identical situations. In the base region of a national language such contacts mainly take place in border-areas, in enclaves and in diasporas in foreign language circles, respectively. As well, the relations between Slovak dialects and dialects of other Slavic and non-Slavic languages have always been determined by specific social conditions and state relations.

Odraž slovačko-hrvatskih jezičnih dodira u govorima okolice Bratislave

Sažetak

Narodni jezik čini skup uzajamno funkcijski diferenciranih i socijalno stratificiranih izražajnih sredstava. Ta jezična sredstva su nadalje unutarnji članovi; pripadaju raznim jezičnim oblicima (egzistentnim oblicima jezika, varijantama), koji podliježu zajedničkim razvojnim tendencijama i procesima. Vrijedi to također za dva temeljna strukturna oblika narodnoga jezika, dakle za standardni jezik i mjesne govore.

Ključne riječi: hrvatski jezik u Slovačkoj, Hrvati u Slovačkoj

Key words: Croatian in Slovakia, Croats in Slovakia